

Odpovědnost za škodu, smluvní pokuty

(Marek, K. Smlouva o dílo. Odpovědnost za škodu, smluvní pokuty. ASPI – Původní nebo upravené texty pro ASPI, 2002.)

Aktuální nejsou dnes jen otázky předvídatelnosti škody, ale i příp. limitace rozsahu náhrady škody. Jsou totiž mj. uzavírány smlouvy na dodávku provozně nevyzkoušených strojů a zařízení a zejména smlouvy na dodávky ("ušité na míru") značně složitého strojního zařízení pro výstavbu.

Tyto smlouvy jsou uzavírány jednak v případech, kdy všemi účastníky jsou tuzemské podnikatelské subjekty (v souladu s ustanovením § 261 odst. 1 obchodního zákoníku), jsou však uzavírány i mezi tuzemskými subjekty na jedné straně a osobami, které nemají sídlo nebo místo podnikání na území České republiky na straně druhé (kdy je např. dohodnuto, že se smluvní vztah bude řídit českým hmotným právem (event. českým obchodním zákoníkem), resp. je i též realizováno ustanovení § 262 obchodního zákoníku).

I otázky rozsahu náhrady škody diskutují prodávající a zhotovitelé (ať již tuzemští či zahraniční) při sjednávání ustanovení smlouvy. Zjišťují přitom, že dosavadní názory publikované v odborném tisku se liší; zdá se však, že zatím převažoval opatrný přístup k možné smluvní limitaci náhrady škody.⁹⁾ Velmi často je konstatováno, že sjednávání limitace je velmi nejisté a při zaujímání dalších stanovisek bude nutno počkat na judikaturu.

Je nepopíratelné, že judikatura bude jistě určovat výklad jednotlivých ustanovení zákona. Dá se však říci, že to může platit i obráceně. Jistě i osoba rozhodující konkrétní spor se začasťe při aplikaci práva nechá inspirovat stanovisky publikovanými v odborné literatuře.

I když naše vyjádření k této otázce má opět jen dílčí význam, mohlo by alespoň dílčím způsobem přispět k řešení této problematiky.

Příslušnou právní úpravu v obchodním zákoníku obsahují ustanovení § 379, 380 a 381. Všechna tato ustanovení nejsou uvedena v § 263 a jsou dispozitivní. (Přestože harmonizační novela zařadila mezi kogentní ustanovení dvě ustanovení týkající se náhrady škody, ustanovení § 379 - 381 se to nedotklo.) U dispozitivních ustanovení obecně platí, že strany si mohou ujednat znění odchýlné, které má přednost před zněním zákona.

V dalším budeme postupovat tak, že nejprve uvedeme text těchto dispozitivních ustanovení (ovšem jen tu jejich část, která upravuje rozsah náhrady škody). Posléze bude třeba zvážit, zda využití jejich dispozitivnosti nebrání některému z kogentních ustanovení a pro závěrečné řádky zbývají faktické i právní argumenty pro navrhované řešení.

Ustanovení § 379 obchodního zákoníku uvádí: Nestanoví-li tento zákon jinak, nahrazuje se skutečná škoda a ušlý zisk. Skutečnou škodu představuje zmenšení hodnoty majetku, snížení nebo ztráta majetkového práva, dále vynaložené náklady, které by jinak nebylo třeba vynaložit.

Navazující ustanovení § 380 určuje: Za škodu se považuje též újma, která poškozené straně vznikla tím, že musela vynaložit náklady v důsledku porušení povinnosti druhé strany. Tato složka náhrady škody bývá označována jako náklady souvisící. Musí jít ovšem jen o náklady, které jsou přímým důsledkem porušení povinnosti.

Další text zákona v ustanovení § 381 stanoví, že místo ušlého zisku může poškozená strana požadovat náhradu zisku dosahovaného zpravidla v poctivém obchodním styku za podmínek obdobných podmínkám porušené smlouvy v okruhu podnikání, v němž podniká (viz též § 737 obchodního zákoníku).

V souvislosti s těmito dispozitivními ustanoveními uvedme ještě, že povinnost k náhradě škody může být vyloučena sjednáním smluvní pokuty (viz § 545 odst. 2 občanského zákoníku). Časté by při tom měly být takové situace, kdy sjednaná smluvní pokuta v dané konkrétně sjednané výši je přiměřená např. možné výši skutečné škody.

V souvislosti s uvedenými ustanoveními nemůžeme pominout příslušný souvisící normativní text obchodního zákoníku, který nelze změnit dohodou, a to kogentní ustanovení § 386. Kogentně je totiž stanoveno, že nároku na náhradu škody se nelze vzdát před porušením povinnosti, z něhož může škoda vzniknout. Náhradu škody nemůže snížit ani soud.

Vzpomenout musíme i na kogentní ustanovení § 265 upravující, že výkon práva, který je v rozporu se zásadami poctivého obchodního styku, nepožívá právní ochrany.

Navážeme nyní na uvedenou právní úpravu a pokusíme se formulovat faktické požadavky na limitaci náhrady škody. Praktická potřeba limitovat rozsah náhrady škody je dána vysokou rizikovostí některých plnění. Jako příklad takových plnění uvedme výzkumné práce, projektové práce, dodávky nové technologie, rozsáhlé investiční celky apod. Je velmi pravděpodobné, že pokud by u takových plnění nebyl rozsah náhrady škody vymezen, mohli bychom se potkávat se situacemi, kdy by pokračovala obava z kontraktace takových plnění, popř. by snaha všechna možná rizika pojistit (pokud se to vůbec může podařit) ústila do zvyšování cen těchto plnění.

Argumentem pro umožnění limitace může být i to, že se limitace náhrady škody běžně provádí u mezinárodních operací. Chceme-li, aby se u těchto operací používalo českého obchodního zákoníku, mělo by naše právo limitaci rozsahu náhrady škody umožnit.

Po vyjádření věcné potřeby limitace náhrady škody bychom chtěli vyjádřit i přesvědčení, že naše dosavadní právní úprava limitaci umožňuje. Ostatně sjednání vhodné výše smluvní pokuty není fakticky ničím jiným. Není však, po našem soudu, nutno tento problém řešit jen sjednáním pokuty.

Vzhledem k tomu, že ustanovení § 379 až 381 jsou dispozitivní, domníváme se, že nic nebrání smluvní formulaci, která rozsah škody vymezuje. Sjednání je ovšem třeba provést v konkrétním případě v takové výši, aby vzhledem ke specifikům dané smlouvy nedošlo k rozporu se zásadami poctivého obchodního styku (obvykle se uvádí jako markantní příklad, že v rozporu by bylo např. u standardního opakovaného plnění dohodnutí rozsahu náhrady škody ve výši jedné desetiny škody skutečné).

Jak vyplynulo z předchozího textu, jsme přesvědčeni, že sjednání vhodného limitu rozsahu náhrady škody je podle obchodního zákoníku možné. Nemyslíme ani, že by bylo v rozporu s kogentním ustanovením § 386 obchodního zákoníku. Ustanovení § 386 obchodního zákoníku určuje, že nároku na náhradu škody se nelze vzdát před porušením povinnosti, z něhož může škoda vzniknout. To podle našeho mínění míří na ty případy, kdy by bylo sjednáno vyloučení nároku na náhradu škody vůbec.

Náš názor podpořil mj. J. Vích¹⁰), který uvedl: "V praxi mezinárodního obchodu s investičními celky se uplatňuje poznatek, že pouhá aplikace obecných právních norem ohledně odpovědnosti za způsobenou škodu by v konkrétních případech znamenala pro dodavatele (zhotovitele) mnohdy neúnosný závazek, který svým rozsahem neodpovídá ekonomické motivaci připravovaného či už realizovaného smluvního vztahu."

V mezinárodních dodacích podmínkách (např. Ženevské podmínky EHK-OSN) i národních právních řádech se proto připouští, že smlouvou lze účelně a rozumně omezit a také vyloučit náhradu tzv. nepřímých škod (indirect damages), jako jsou třeba poškození nebo zničení hmotné podstaty, která nebyla předmětem dodávky investičního celku, následných škod (consequential damages) - např. škoda spočívající ve ztrátě zisku z kontraktu, který nemohl zahraniční zákazník uzavřít.¹¹) "Ve smluvní praxi dodávek investičních celků zpravidla dochází také ke smluvnímu uplatnění limitace rozsahu náhrady některých druhů škod (limitation of liability). Obvykle se limituje: rozsah náhrady škody z titulu opožděného plnění investičního celku, rozsah veškerých odškodnění (liquidated damages) z titulu vadnosti dodávky celku nebo jeho ucelených (provozně) částí, která spočívá v nedosažení sjednaných výkonových parametrů (např. limit 3 % z ceny kontraktu), rozsah náhrady škody z titulu odpovědnosti za právní vady."¹²)

Zahraniční praxe připouští smluvní limitaci náhrady škody, která by vůbec v příčinné souvislosti s dodávkou investičního celku mohla vzniknout (např. do výše 8 % z ceny).

Praktickou sféru však neinteresuje jen tematika odpovědnosti za škodu. Ve vztahu ke konkrétním případům se opakovaně posuzuje i právní úprava smluvní pokuty.

Jsou sjednávány smluvní pokuty, jejichž formulace určuje, že platí tehdy, nebude-li plněno řádně a včas. K takové smluvní formulaci jsou dotazy, zda jsou takto jednou pokutou "kryty" vady i prodlení, které existují v době, kdy má být splněno a vyloučeno uplatnění náhrady škody. Naše odpověď je souhlasná. Při takovémto smluvním ujednání však vzniká nárok na smluvní pokutu jak při prodlení tak i při vadách (působí totiž prodlení).

Je ovšem možno sjednat smluvní pokutu samostatně pro prodlení z titulu vady plnění i samostatně pro prodlení z jiného titulu než vad (nebylo by to ovšem asi příliš praktické).

I sjednání vztahu uplatnění smluvní pokuty a náhrady škody může mít vzhledem k dispozitivnosti příslušné právní úpravy různou podobu. Možné je např. ve smlouvě dohodnout, že ujednání o smluvní pokutě nevylučují uplatnění náhrady škody převyšující částku smluvní pokuty. Smluvní řešení mohou být skutečně rozmanitá.

Pokud by byla smluvní pokuta sjednána pro případ prodlení, nezahrnuje po našem soudu

případy, kdy jsou vady řádně oznámeny (a není tedy porušeno ustanovení § 562 odst. 2 obchodního zákoníku) po splnění. Jestliže je však pro případné řádně a včas oznámené vady sjednána smluvní pokuta, je třeba - pro zachování možnosti uplatnit smluvní pokutu - vady včas oznámit, tj. ve lhůtě stanovené obchodním zákoníkem - pro smlouvu o dílo viz ustanovení § 562 obchodního zákoníku - nebo v jiné sjednané lhůtě anebo v záruční době. Jinak smluvní pokutu uplatnit nelze (sjednanou pro vady řádně oznámené po splnění). Soud přitom také nepřizná objednateli práva z vad díla.

Není-li sjednáno jinak, vycházíme z dispozitivní úpravy obchodního zákoníku. Při vadách díla platí přiměřeně dispozitivní ustanovení § 436 až 441 obchodního zákoníku (viz § 564 obchodního zákoníku). Ustanovení § 440 odst. 2 obchodního zákoníku určuje: "Uspokojení, kterého lze dosáhnout uplatněním některého z nároků vad zboží podle § 436 a 437, nelze dosáhnout uplatněním nároku z jiného právního důvodu."

Současně stanoví dispozitivní úprava (§ 440 odst. 1 obchodního zákoníku), že kupující, kterému vznikl nárok na slevu z kupní ceny, není oprávněn požadovat náhradu zisku ušlého v důsledku nedostatku vlastností zboží, na něž se sleva vztahuje.

Smluvní ujednání různých otázek může však mít opravdu nejrůznější podobu. Někdy bývá smluvní ujednání formulováno tak, že se sjednává smluvní pokuta pro případ, že vada nebude odstraněna v dohodnuté době. Potom ovšem smluvní pokuta zajišťuje včasné odstranění vad a nikoli vznik vad. Při vzniku vad tedy může být podle našeho názoru - za zákonných podmínek - uplatněna náhrada škody (i tato otázka bývá v praktické sféře často diskutovaná).

V praxi, zejména u subjektů provádějících projektové práce a u jejich odběratelů, se řeší i otázky odpovědnosti za škodu při dodávkách projektů. Nezřídka se stále setkáváme s názorem, že lhůta k uplatnění odpovědnosti za vady a zejména náhrady škody zde není časově omezená. Tyto názory zřejmě plynou z nesprávného výkladu dřívější právní úpravy odpovědnosti za vady projektových prací v hospodářském zákoníku. Dnes je třeba, při uplatňování práva na náhradu škody, vycházet z ustanovení § 398 zákoníku obchodního.

U práva na náhradu škody běží promlčecí doba ode dne, kdy se poškozený dozvěděl nebo mohl dozvědět o škodě a o tom, kdo je povinen k její náhradě; končí však nejpozději uplynutím 10 let ode dne, kdy došlo k porušení povinnosti. Promlčecí doba desetiletá představuje omezení obecné promlčecí doby čtyřleté, pokud by tato neskončila do deseti let.

V praxi vznikají i pochybnosti, zda je možno dohodnout smluvní pokutu nejen k zajištění povinnosti, která byla smluvena, ale zda je to možné i k povinnosti stanovené právním předpisem. Tyto pochybnosti nejsou podle našeho mínění na místě, smluvní pokutu lze dohodnout k zajištění zákonných i smluvních povinností.

9. Viz Bejček, J.: Obchodní závazky (obecná úprava a kupní smlouva), MU Brno, ve 2. aktualizovaném a doplněném vydání, 1994, s. 217 a násl.; Faldyna, F. a kol.: Obchodní zákoník s komentářem, CODEX 2000, II. díl., s. 220 a násl.

10. Vích, J.: Limitace škody v mezinárodním obchodu, Ekonom č. 18/1996, k tomu srov. též Štenglová, I., Plíva, S., Tomsa, M.: Obchodní zákoník, komentář, 5. vydání, C. H. Beck, 1998, s. 716 a násl.

11. Viz literaturu v pozn. 10
12. Tamtéž